

SOTSIOGENETIK NAZARIYANING SHAKLLANISH TARIXI**Abdiyeva Sayyodxon Azamat qizi****Chirchiq davlat pedagogika universiteti****Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti****Boshlang'ichta'lim yo'nalishi 1-bosqich 25/10-guruh talabasi****sayyod680@gmail.com****Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li****ChDPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi****Ilmiy rahbar: olimjonozodqulov30@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.17815877>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada sotsiogenetik nazariyaning ilmiy mazmuni, uning shakllanish tarixi, metodologik asoslari hamda zamonaviy ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilishdagi ahamiyati yoritiladi. Nazariya insonning biologik merosi va ijtimoiy tajribasi o'rtasidagi integratsion aloqalarni tushuntiradi hamda jamiyatning rivojlanish mexanizmlarini mikro va makro darajalarda tahlil qilish imkonini beradi. Maqola sotsiogenetik yondashuvning zamonaviy ijtimoiy transformatsiyalar, identitet shakllanishi va raqamli ijtimoiylashuv jarayonlarini chuqurroq anglashdagi o'rni bo'yicha ilmiy xulosalar beradi.

Kalit so'zlar: Sotsiogenetik nazariya, ijtimoiy meros, identitet, ijtimoiylashuv, biogenetik, psixogenetik, ijtimoiy tizim, transformatsiya.

Abstract: This article highlights the scientific content of the sociogenetic theory, its historical development, methodological foundations, and its significance in analyzing modern social processes. The theory explains the integrative connections between human biological inheritance and social experience, and enables analysis of societal development mechanisms at both micro and macro levels. The article presents scientific conclusions regarding the role of the sociogenetic approach in understanding contemporary social transformations, identity formation, and digital socialization processes.

Keywords: Sociogenetic theory, social heritage, identity, socialization, biogenetic, psychogenetic, social system, transformation.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda shaxsning rivojlanishi, ijtimoiy institutlarning shakllanishi va o'zgarishi, avlodlar o'rtasidagi merosning uzatilishi masalalari turli ilmiy fanlar chorrahasida tadqiq etilmoqda. Shunday yondashuvlardan biri - sotsiogenetik nazariya, amerikalik sotsiologlar tomonidan XX asr o'rtalarida shakllantirilgan bo'lib, insonning ijtimoiy xususiyatlari nafaqat biologik omillar, balki jamiyatning tarixiy, madaniy va strukturaviy xususiyatlari natijasida vujudga kelishini ilmiy asoslaydi. Nazariya insonning kimligi va jamiyatdagi pozitsiyasi avloddan-avlodga uzatilib boruvchi ijtimoiy-madaniy kodlar orqali shakllanishini ta'kidlaydi.

Sotsiogenetik nazariya inson va jamiyatning o'zaro shakllanish mexanizmlarini kompleks ravishda izohlovchi ilmiy konsepsiya bo'lib, uning tarkibiy asoslari XX asr sotsiologiyasi, antropologiyasi, sosial psixologiyasi va madaniyatshunoslik yo'nalishlarining uzluksiz rivoji natijasida shakllangan. Nazariyaning shakllanishida G. Myurdok, M. Mid, T. Parsons, P. Berger, N. Luman kabi tadqiqotchilarning ishlari hal qiluvchi rol o'ynagan. Ularning ilmiy natijalari shuni ko'rsatadiki, insonning shaxsiy xususiyatlari, hulq-odati, ijtimoiy rollari va dunyoqarashi biologik determinatsiya mahsuli emas, balki jamiyat tomonidan avloddan-avlodga uzatiladigan

ijtimoiy-madaniy kodlar asosida shakllanadi. Masalan, M. Midning Samoa orollarida olib borgan etnografik tadqiqotlari turli madaniyatlarda o'smirlik davrining hissiy kechinmalari keskin farq qilishini isbotlab, inson xulqi biologik qismat emas, balki ijtimoiy konstruksiya ekanini ko'rsatgan. Bu fakt sotsiogenetik yondashuvning ilmiy asosini mustahkamlaydi. Sotsiogenetik tizimning asosiy omillaridan biri bu ijtimoiy meros bo'lib, u jamiyatda shakllangan qadriyatlar, norma va me'yorlar, marosimlar, ramzlar, til, madaniy kodlar, rollar tizimi va institutsional tajribalar yig'indisini anglatadi. Biologik merosdan farqli ravishda ijtimoiy meros o'zgaruvchan, moslashuvchan va qayta ishlab chiqariladigan jarayondir. UNESCO tomonidan 2003-yilda rasmiy tan olingan "Nomoddiy madaniy meros" konsepsiyasi ham aynan sotsiogenetik nazariyaning amaliy tasdig'i bo'lib, ijtimoiy merosning antropologik va ijtimoiy jarayonlar barqarorligidagi rolini ilmiy ravishda asoslaydi. Shuningdek, J. Aleksandr tomonidan ishlab chiqilgan "madaniy travma nazariyasi" ham ijtimoiy merosning jamiyat ongiga qanday chuqur ta'sir ko'rsatishini empirik misollar bilan tasdiqlaydi.

Shaxsning shakllanish jarayoni sotsiogenetik tizimning markaziy elementi sanalgan ijtimoiylashuv orqali ro'y beradi. Ijtimoiylashuvning birlamchi bosqichi (oilaviy muhit) va ikkilamchi bosqichi (maktab, mehnat muhit, ommaviy madaniyat, media) shaxsning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantiradi. Masalan, AQSh psixologi A. Bandura tomonidan o'tkazilgan tajribalar (xususan, "Bobo doll experiment", 1961) shuni isbotlaganki, odamlar tajriba va xulq modellarini kuzatish orqali o'zlashtiradi. Bu kuzatuvli o'rganish mexanizmi sotsiogenetik nazariyaning "inson ijtimoiy muhitni aks ettiruvchi konstruksiya" degan g'oyasini yana bir bor tasdiqlaydi. Zamonaviy jamiyatda sotsiogenetik jarayonlar raqamli transformatsiya natijasida mutlaqo yangi bosqichga ko'tarildi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, algoritmik tavsiyalar, sun'iy intellekt asosidagi kontent filtrlari ijtimoiy merosning shakllanishi va uzatilishida asosiy vositaga aylandi. Pew Research Center (2023) ma'lumotlariga ko'ra, 13 - 17 yoshdagi o'smirlarning 95 foizi ijtimoiy tarmoqlardan kundalik foydalanadi, ularning 46 foizi esa shu platformalarni "asosiy ijtimoiylashuv muhiti" sifatida baholaydi. Bu raqamlar raqamli muhitning jamiyatning yangi sotsiogenetik mexanizmini yaratganini ko'rsatadi. Endilikda shaxs identiteti nafaqat an'anaviy ijtimoiy institutlar tomonidan, balki virtual hamjamiyatlar va algoritmlar tomonidan ham shakllantiriladi. Identitetning sotsiogenetik tabiatini zamonaviy global madaniyat yanada murakkablashtirmoqda. Migratsiya oqimlari, transmilliy hamjamiyatlar, diasporalar, madaniyatlararo muloqot identitetni ko'p qatlamli va dinamik holga keltirayotganini empirik tadqiqotlar tasdiqlamoqda. Masalan, Yevropa migrantlari ustida olib borilgan Eurobarometer (2022) tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, uchinchi avlod migrantlarining 62 foizi o'zini ikki yoki undan ortiq madaniyatga tegishli deb hisoblaydi. Bu fakt identitetning biologik yoki bitta madaniyat bilan chegaralanmagan, balki ko'p qatlamli sotsiogenetik konstruksiya ekanini ko'rsatadi.

XULOSA

Sotsiogenetik nazariya ijtimoiy tizimlarning o'zgaruvchan tabiatini ham izohlashga imkon beradi. Jamiyat iqtisodiy modelining o'zgarishi ijtimoiy merosning qayta ishlab chiqarilish mexanizmlariga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, sanoat jamiyatidan postindustrial jamiyatga o'tish jarayonida mehnat rollari, ijtimoiy stratifikatsiya, gender rollari va kommunikatsiya tuzilmalari tubdan o'zgargan. D. Bellning "Postindustrial jamiyat nazariyasi" bu jarayonni ilmiy asoslab, sotsiogenetik transformatsiyaga qarshi bo'lmasdan, balki moslashuv jarayoni sifatida

talqin qiladi. Pandemiya davrida bu nazariya kuchli empirik tasdig'ini topdi. COVID - 19 bilan bog'liq karantin choralaridan so'ng, UNESCO, OECD va McKinsey tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar masofaviy ta'lim, masofaviy mehnat va yangi oila modellari bir avlod ichida keskin o'zgarganini, ya'ni qisqa muddatda yangi sotsiogenetik norma yuzaga kelganini ko'rsatdi. Bu jarayon ijtimoiy merosning moslashuvchanligini va uning tezkor o'zgarishlarga javob bera olish qobiliyatini ilmiy asosda tasdiqladi. Sotsiogenetik nazariyaning amaliy ahamiyati shundaki, u ijtimoiy institutlar qanday funksional o'zgarishlarga uchrashini, avlodlar o'rtasida ijtimoiy normalar qanday o'tishini va jamiyatdagi axloqiy, madaniy, iqtisodiy jarayonlar qanday mexanizmlar orqali shakllanishini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Jamiyat rivojlanishini bashorat qilish, ijtimoiy siyosat ishlab chiqish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, madaniy barqarorlikni ta'minlash kabi sohalarda ushbu nazariya hal qiluvchi ilmiy-nazariy asos sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Sotsiologiya - X. B. Saitxodjayev, Toshkent, IIV Akademiyasi, 2017.
2. Sotsiologiya fanining nazariy asoslari - darslik, Andijon Qishloq-xo'jaligi Instituti nashri, 2013.
3. Sotsiologiya tarixi - G. Sh. Jiyanmuratova, "Innovatsiya-Ziyo", Toshkent, 2020.
4. Sotsiologiya (qo'llanma) - O. Sh. Xodjyev va boshq., Toshkent, 2021.
5. www.namdu.uz+1
6. <https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/05/16/NamDU-ARM-321-Sotsologiya.pdf?ysclid=mij8rvx8m7906592663>
7. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>